

SZAKMAI BESZÁMOLÓ

A „PRÓZAFORDULAT” MINT KORSZAKALAKZAT ÉS ELEMZÉSI SZEMPONT CÍMŰ KUTATÁS EREDMÉNYEI

Bár a pontos dátum meghatározása az elmúlt évek kutatásainak fényében még illuzórikusabb vállalkozásnak tűnik, mint valaha, ma egy széles körben elfogadott, és a jelen kutatás által újra megerősített tény, hogy a 20. század utolsó harmadában a magyar prózaírás döntő megújuláson ment keresztül. A „*prózaforulat*” mint *korszakalakzat és elemzési szempont* című kutatás ennek az időszaknak a többszempontú vizsgálatára vállalkozott.

A kutatás abból az előfeltevésből indult ki, hogy egy különféle, mindenekelőtt a kortárs irodalom-, történelem- és médiaelméletek diskurzusából származó szempontokat integráló kutatás újraépítheti a „prózaforulat”-ként számon tartott irodalomtörténeti jelenség értelmezési kereteit. Célunk tehát az volt, hogy a 21. század első évtizedének – irodalmi, kulturális és tudományos – távlatából tekintsünk vissza az 1970–80-as években a magyar prózaírásban lejátszódott fordulatra, illetve arra, hogy ami a kilencvenes években és azután a prózában történt, tekinthető-e fordulat folytatódásának vagy inkább új tendenciák megjelenéseként írható-e le. Arra kerestünk választ, hogy a vizsgált szövegtörzset a magyar próza alakulástörténetének új paradigmáját képviseli-e, és hogy ez a paradigma mai perspektívából a korszak kánonjaként olvasható-e, vagy inkább olyan különálló és egyelőre lezáratlan folyamatokról van szó, amelyek esetleg a fordulat mibenlétét is kérdésessé tehetik. Különösen érdekes problémakörként körvonalaztuk a kérdést, hogy a korszak recepciójának eddig megfogalmazott szempontjai kirajzolnak-e egy konszenzusteremtő irodalmi folytonosságot és kánont, és hogy felmerülnek-e olyan új értelmezési javaslatok, amelyek a létrejött kánont kimoszdván újrarendezik az elmúlt évtizedek magyar prózájáról eddig kialakult képet. Arról van tehát szó, hogy e kutatás nem feledkezett meg e korszakváltás korábban kidolgozott irodalomtörténeti kontextusairól, hanem éppen arra vállalkozott, hogy tudatosítsa e kontextusoknak csak az elvégzett interdiszciplináris vizsgálat révén hozzáférhetővé tehető előfeltevéseit, amelyek mentén a kánonképzés is végbement.

A fenti kérdések megválaszolására a tudományos teljesítési formák három bevett, de működésében, logikájában nagyon is különböző formáját jelöltük ki: monográfiákban, tudományos tanácskozáson és egy tanulmánykötetben foglalmaztuk meg következtetéseinket és az általunk továbbgondolásra érdemesnek tartott kérdéseket a szakmai és a szélesebb közönség számára. Az egyes életművekre koncentráló, tehát a monográfia műfajához közelítő feldolgozások azért lehetnek talán a fordulatjellegű irodalom- és esztétörténeti jelenségek megértésének legfontosabb ágensei, mert jóllehet egy többé-kevésbé behatárolt korpuszra támaszkodva érvelnek, mégis szükségszerűen érdekeltek a hatástörténeti megszakítottság, valamint a kánon egységét veszélyeztető intertextuális viszonylatok feltárásában. A projektumban részt vevő kutatók három ilyen kötetet jelentettek meg, amelyek nem kifejezetten a vizsgált életművek egységes képének kialakítására vállalkoztak, hanem jelen kutatás – részletes kutatási tervben kifejtett – szempontrendszerének figyelembe vételével és alkalmazásával a egy szerző munkásságán keresztül vállalkoztak arra, hogy minél differenciáltabb képet adjanak a prózaforulat problémaköréről. Ebből fakad, hogy elemzéseik és következtetéseik túlmutatnak az adott életművön, ráadásul a három kötet a prózaforulat megértését a kutatási érdeklődést meghatározó három aspektust képvisel: Sziráki Péter Örkeny-monográfiája mindenekelőtt az *előtörténet* feltárásához járul hozzá, Palkó Gábor Esterházy-monográfiája a prózaforulat *legkanonizáltabb* korpuszához kíván új utakat nyitni, míg Györffy Miklós és Kelemen Pál Kertész-kötete a prózaforulattal mintegy *párhuzamosan* haladó, annak alternatíváját nyújtó életmű felől éppen a prózaforulat mint irodalomtörténeti konstruktum kritikájának lehetőségeit méri fel.

Szirák Péter monográfiája Örkény István műveinek tüzetes elemzésére és – a társadalmi valóság változékonyságára műveiben a viszonyok és értékek gyakori átfordulásával reagáló – jellegzetes huszadik századi művész-értelmiségi életpályájának rekonstrukciójára vállalkozik. Örkény a harmincas évek közepén kezdő íróként, fogékony tanítványként annak a Kosztolányinak és Márainak a kisprózai mintáit követte, akik a prózafordulatot végrehajtó szerzők kánonjának lesznek kulcsfontosságú alkotói. Örkény prózája ennyiben is az eltérő értékrendek feszültségét vitte színre, ennek megfelelő frivol-ironikus hangnemben. Egy évtizeddel később a kommunista eszmék hatása alatt műveiben vétkes egyszerűségeket hirdetett, ezzel képezve az éppen ilyen beszédmódokat ironizáló későbbi prózafejlemények egyik jellemző pretextusát. Örkény mindazonáltal az elsők között volt, aki elismerte tévedését, ettől kezdve ízlése és meggyőződése jegyében írt: helyzetérzékenysége és humora révén megújította, új távlatokba helyezte a magyar kisprózát és egy korszak önkifejezésévé avatta a *groteszk* színműírást. A *rövidtörténet* teljesítőképességét olyan szintre emelte, amely megkerülhetetlen mintát jelentett a kilencvenes évek írói számára is. Örkény a történetyszerűség helyett a sejtetési-utalásos írástechnikát, a betű szerintiség helyett a metaforikusságot, az egyenes-vonalúság helyett a megszakítást, s vele a nyelvhasználati formák ütköztetését kiaknázó prózapoétikát meghonosítva hatástörténeti értelemben mintegy előképe lett a kilencvenes évek posztmodern kispróza-írásának (ld. pl. Kukorelly Endre: *A Memória-part*, Garaczi László: *Nincs alvás!*). Éppen ez az a Szirák kötetében széleskörűen explikált irodalomtörténeti szerep, amely kitüntetett szerephez juttatja Örkényt a prózafordulat előtörténetének megértésében.

Palkó Gábor *Esterházy-kontextusok* című kötete arra keresi a választ, vajon milyen kontextusok járulhatnak hozzá érdemben Esterházy pályakezdésének értelmezéséhez. A kutatás szempontjából ez nem csak azért nagy jelentőségű kérdésirány, mert a prózafordulat egyik legkarakteresebb alkotójának és katalizátorának műveiről van szó, hanem azért is, mert Esterházy pályakezdése megelőzi – és ugyanakkor indukálja – azt a gyakran emlegetett egyidejűséget vagy összhangot, amellyel a prózafordulat irodalmi és kritikai szövegeinek viszonyát jellemezni szokás. Az *Esterházy-kontextusok* tanulmányai a szükségszerűen tárgyalandó és a talán megvilágító erejű, de koránt sem magától értetődő vagy tudatosított értelmezői kontextusokat veszik sorra. A kötet az első részben azokból a szempontokból válogat, amelyek meghatározóak voltak maradtak az első kötetetek, mindenekelőtt a *Fancsikó és Pinta* olvasásában. A második rész annak az irritációnak a feltárásához keres kiindulópontokat, amely az életmű legradikálisabban szervezett szövegeinek, mindenekelőtt a *Termelési-regény* olvasásának kulcsa lehet. A fenti kontextusok egyike, amelynek a kutatási terv kidolgozásakor kiemelt szerepet szántunk, a korszakolás és a posztmodern korszakalakzat problematikája. Mi a jelentősége a posztmodern jelenségeket elítélő, illetve elfogadó kritikai véleményeknek a korszakolás műveletében? A posztmodern a kulturális értékek egyfajta csúcspontját követő kimerülés, kifulladás kezdete volna? Vagy inkább megújulás és újrafeltöltődés, mely a továbbvihetetlen tradíciót újraértelmezi? Ahhoz, hogy e kérdéseket megválaszolhassuk, arra volt érdemes rákérdezni, hogy az elítélő és elfogadó szólamok honnan is tekintenek a feltételezett korszakküszöbre, vagyis maguk inkább egy *előtti* vagy éppen *utáni* pozíciót foglalhatnak-e el. Innen nézve válik ugyanis láthatóvá, hogy a korszakforduló eseményének kritikai megalapítása és elfogadtatása maga is egy folyamat, melynek kulcsfigurái és különféle fázisai lehetnek. A gondolatmenet az olyan kritikus műveletek hatásosságára és megalapozottságára is rálátást nyújthat, amelyek a posztmodern utáni, a „poszt-posztmodern” korszak megalapítására tesznek javaslatot. Kritika és a kritika tárgyának egyidejűsége vagy egyidejűtlensége a korszakfordulók jelenségeinek és a konstruáló műveletek feltárásának egyaránt eminens mezője. Az ezzel a kérdéssel foglalkozó fejezetek a pályakezdés mai és korabeli olvashatóságának lehetőségeit néhány olyan kontextus segítségével elemzik, amelyek burkoltan vagy nagyon is kifejezetten, de talán nem mindig árnyaltan voltak jelen a recepció eddig lezajlott fejezeteiben. A többi fejezet a megközelítés merőben más formáját választja. Olyan kontextusokat von be az értelmezés terébe, amelyek legitimációját olyan elméleti szempontok nyújtják, amelyek a modern irodalom-, társadalom- és médiaelméletek diskurzusaiból származnak, és amelyek számára az információtovábbítás, az archiválás vagy az intermedialitás módozatai és jelenségei válnak fontossá az irodalmi szövegben.

Györfly Miklós és Kelemen Pál *Kertész und die Seinigen. Lektüren zum Werk von Imre Kertész* (*Kertész és az övéi. Olvasatok Kertész Imre életművéhez*) című tanulmánykötete német nyelven jelenik meg (a magyar nyelvű publikáció – anyagi okokból – későbbre tolódik). Ez a kötet nem csupán kanonikus művek elemzéseiből és összevetéseiből áll, hanem helyet kapnak benne olyan fejezetek, amelyek úgy igyekeznek átfogó képet adni a prózafordulat meghatározó alkotásairól és azok kölcsönhatásairól a nem magyar nyelvű – mindenekelőtt német – irodalmakkal, hogy eközben nem csak a különböző irodalmi alakulásfolyamatokat tárgyalják, hanem feltárják azokat irodalomtörténeti- és elméleti módszereket is, amelyek alapján egy-egy mű kanonikus alkotássá vált (vagy éppen nem vált). A kötet általában véve azt a célkitűzést követi, hogy az egyedi történelmi események reprezentálhatóságának kérdésére adott válaszaiban arra is reflektáljon, hogy az irodalmi szövegnek mely médiumspecifikus adottságai játszanak szerepet e reprezentációk megvalósulásában vagy éppen ezek megvalósíthatatlanságában. Így tesznek kísérletet arra, hogy explikálják a kutatási tervben vázolt, az irodalmi szöveg mediális karakterét érintő kérdésfelvetéseket. Más szóval arra törekednek, hogy ne hagyják figyelmen kívül, hogy Kertész írásai *szövegekként* nyújtanak e területen kiemelkedő kulturális teljesítményt. Azzal vetnek számot, hogy e szövegek írásos mivoltukban a történelem ábrázolásának egyedi módjaként állnak előttünk, és mint ilyenek értelmezésre szorulnak, mivel olyan tartalmakat tesznek hozzáférhetővé vagy inkább állítanak elő, amelyeket más médiumok nem képesek közvetíteni. Eközben a kötet tanulmányai különös figyelmet szentelnek az intertextuális jelenségeknek, amelyeken keresztül ezek a szövegek különböző irodalmi hagyományok párbeszédének színtereiként mutatkoznak meg. Az ilyen irányú megközelítések mellett a kötetben helyet kaptak olyan vizsgálódások is, amelyek konkrét anyagságukban tárják fel az irodalmi kapcsolatokat. Ennek egyik példája az a fejezet, amely – a magyar irodalomtörténet-írásban először – bemutatja és értelmezi Kertész Imre a Berliini Művészeti Akadémia archívumában őrzött kézíratait. Mindeközben a kötet az önéletrajzi vonatkozást nem biografikus értelemben, hanem képi és írásos médiumok interakciójának termékeként vizsgálja. Ehhez kapcsolódnak azok a fejezetek, amelyek egy-egy műre koncentrálnak vizsgálják, hogyan dolgozza ki Kertész Kafka és Camus hagyományában állva a modernitás sajátos koncepcióját, amely annak folyamatszerűségét teszi fő ismertető jegyév, és ebben látja a 19. századi nevelődés ideáljának, azaz az élet esztétizálásának – műalkotássá tételének –, s így a személyiség irodalmi-művészi közvetíthetőségének lehetetlenségét. Kertész munkássága úgymond párhuzamosan halad a prózafordulat történetével, ami folyamatos reflexió tárgya a kötetben, hiszen bizonyos értelemben alternatívát kínál a prózanyelv megújítására és kísérletei nem írhatók le teljes mértékben a prózafordulat kanonizált szövegein kidolgozott értelmező készlettel.

A monográfiák munkálatainak, valamint a kutatásban részt vevő kutatók együttműködésének tapasztalataira építve szerveztük meg azt a *tudományos tanácskozást*, amely lehetőséget teremtett a szélesebb szakmai közvélemény bevonására a prózafordulat kapcsán általunk fontosnak ítélt szempontok és időközben kialakított, közössé vált álláspontok teherbírásának ellenőrzésére. Ez az alkalom lehetőséget teremtett továbbá újabb – a kutatás tervezésekor ki nem emelt, de utóbb fontosnak bizonyuló – aspektusok integrálására, vagy legalábbis mérlegelésére is. A Petőfi Irodalmi Múzeumban 2007-ben megrendezett konferencia valóban fontos tanulságokkal járt a prózafordulat értelmezésére vállalkozó projektumunkat illetően. Ezzel kapcsolatban különösen a kialakult eszmecsere heurisztikáját kell hangsúlyozni, nem egy esetben ezek hatása a kutatás lezárásaként (vagy akár: végtermékeként) meghatározható tanulmánykötet egyes írásain is tetten érhető.

A *Prózafordulat* című kötet – a kutatási tervben megfogalmazottak jegyében – az átfogó igényű irodalomtörténeti horizontokat működtető szövegektől az elméleti kiindulópontot választó tanulmányokon keresztül a kifinomult prózapoétikai elemzésekig a kritikai nyelv legkülönbözőbb módzatainak enged teret. Mindezek mellett (hiszen nincs szó tényleges ellentétéről) a tanulmányok jól érzékelhető területeken képeznek konszenzust, míg azok a „forró” pontok is felszínre emelkednek, amelyek a további kutatások számára nyújthatnak orientációt, vagy egyszerűbben: eljövendő vitáknak teret. Az átfogó kérdéseket boncolgató tanulmányok közül Hansági Ágnes a már a konferencián is élénk vitát kiváltó tanulmányát lehet kiemelni, amelynek következtetései felől nézve bár megválaszolhatatlan, de rendkívül gyümölcsöző kérdések nyílnak a magyar próza jelenének – mint a prózafordulat utótörténetének – megcsappanó prózapoétikai radikalitására; de mérlegre kerül a nemzetközi prózatrendek hazai visszhangjának (pontosabban visszhangtalanságának) problémája is.

Szilágyi Zsófia az irodalomtörténeti absztrakció hasonló szintjén szembesíti a prózafordulat – tehát egyfelől a prózafordulatot végrehajtó vagy ahhoz kötődő legfontosabb művek, másfelől az e művek vagy szerzők preferálta irodalmi múlt – kanonizációját mai kételyekkel és ellenvéleményekkel, valamint a múlt irodalomtörténeti példáival. Erős vonulatát képezi a kötetnek a „posztmodern” prózanyelv – Esterházy műveihez kapcsolódó – jelenségeinek szűkebb vagy tágabb, elméleti vagy inkább szűkebben irodalmi viszonyok között érvelő elemzése (Bedecs László, Horváth Csaba, Palkó Gábor), illetve a medialitás problémakörének irodalmi tanulságait felvető vagy azokat kamatoztató, illetve irodalom és más médiumokban megszólaló „szövegek” összevetésére vállalkozó érvelés (Györffy Miklós, Kelemen Pál, Zoch Tímea). Néhány tanulmány – többé-kevésbé radikális következményekkel – eltávolodik az irodalomtörténeti és -elméleti diskurzusoktól, és egészen eltérő tudományos beszédmódokat hív segítségül a prózafordulat egyes jelenségeinek megértéséhez (Tolcsvai Nagy Gábor, Kránicz Gábor).

A monográfiákon és a tanulmányköteten kívül a résztvevő kutatók folyóiratokban és könyvfejezetként publikáltak esettanulmányokat is, kutatásuk részeredményeit pedig felhasználták a *Kindlers Literatur Lexikon*ba írt szócikkeik megírásához is. Így azok összhangban állnak a német nyelven írt kötet belátásaival, egységes képet tükrözve a prózafordulat kiemelkedő alkotásairól a külföld mind szakmai és laikus érdeklődői számára.

Összességében a kutatás eredményeit nem a megjelent kötetek ténye vagy terjedelme igazolja, még csak nem is az e keretek között folyt – a szakma széles közönségét megmozgató – munka, hanem a hatástörténet. Más szóval az, hogy az e kutatás keretei között kimunkált érvelések mennyiben képesek majd befolyásolni a prózafordulatról az irodalomtudományi köztudatban rögzülni látszó képet, illetve a tárgyalt szerzők itt született olvasatai mennyire bizonyulnak meggyőzőnek akár a szűkebb szakmai, akár a szélesebb olvasóközönség számára. Ha mindezeknek a távlatai még csak csekély mértékben lehetnek is láthatóak, az mindenesetre bizonyos, hogy a kutatói együttműködés a projektum tartama alatt kialakult gyakorlata a kutatócsoporti formától egészen a szakma teljes ifjabb nemzedékét összegyűjteni képes konferencia termékeny eszmecseréig mind a kutatás folytatására sarkallnak. Ez nem jelent mást, mint hogy a megfogalmazott következtetések mellett legalább ekkora súlyt és potenciált jelentenek azok az új vagy újrafogalmazott – leginkább a prózafordulat lehetséges előtörténetére irányuló – kérdések, amely körüljárása egy újabb kutatási projekt feladata.